

УДК 101

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v057.2025.8>**І. В. Омельчук**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8817-1573>

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
та соціально-гуманітарних наук
Хмельницького національного університету

М. І. ГотичORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3499-917X>

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри управління та адміністрування
Івано-Франківського навчально-наукового інституту менеджменту
Західноукраїнського національного університету

АГОН І ФІЛОСОФІЯ: РЕКОНСТРУКЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ЖИЛЯ ДЕЛЬОЗА ТА ФЕЛІКСА ҐВАТТАРІ

Постановка проблеми. Філософія, від моменту свого виникнення у давньогрецьких полісах, постає як особлива форма духовної діяльності, принципово відмінна від міфу, релігії та технічного знання. Водночас філософія не є виключно формою теоретичного знання, але й характерним типом соціальної та інтелектуальної практики. Її становлення пов'язане не просто з появою абстрактних понять або логічних процедур, а з формуванням особливого простору комунікації між тими, хто претендує на мудрість. У цьому сенсі філософія з самого початку є публічною справою, яка передбачає суперництво, дискусію та випробування аргументів.

У класичній традиції філософія часто репрезентується як пошук універсальних і позачасових істин. Заразом значно меншою мірою осмислюється той факт, що цей пошук здійснюється у формі публічної взаємодії між мислителями, які не лише аргументують, але й змагаються між собою. У сучасних інтерпретаціях філософський конфлікт нерідко редукується або до полеміки, або до символічної боротьби за інтелектуальну владу. Такий підхід схильний ототожнювати філософське суперництво з ворожістю, агресією чи примусовим нав'язуванням істини.

У цьому контексті постає фундаментальне питання: як реалізується філософська комунікація, щоб не лише зберегти, а й утвердити саму можливість мислення як вільного інтелектуального акту? Відповідь на це питання Жиль Дельоз і Фелікс Ґваттарі вбачають у специфічній формі соціальності – спільноті «друзів», чий взаємини регулюються принципом змагальності. Філософія мислиться ними як агоністична практика, у межах якої суперництво не руйнує спільний простір мислення, а, навпаки, конститує його. Саме агон – змагання рівних претендентів – стає

умовою можливості філософії як відкритого й продуктивного мислення.

Метою статті є реконструкція та критичний аналіз агоністичного характеру філософії в інтерпретації Дельоза та Ґваттарі. Дослідження спрямоване на виявлення того, як принцип ненасильницького суперництва (ἀγών / agon) визначає умови можливості філософського мислення, відрізняючи його від полеміки (πόλεμος / polemos) та конфлікту, і як ця модель формує простір для продуктивного обміну ідей. Наукова новизна роботи полягає у висвітленні агоністичного типу філософії як фундаментальної умови її здійснення: філософія постає не як монополія на істину, а як спільне змагання рівних претендентів за центр дискусії, що забезпечує критичність, відкритість і етичність мислення. У статті системно проаналізовано розмежування понять πόλεμος (polemos) і ἀγών (agon) у зв'язку з концепцією Дельоза та Ґваттарі, а також окреслено їхній вплив на сучасні форми філософської комунікації та академічної дискусії. Для досягнення поставленої мети передбачено такі завдання: реконструювати історико-філософський контекст виникнення принципу агону в давньогрецькій культурі; проаналізувати його інтерпретацію у працях Дельоза та Ґваттарі; виявити методологічні та етичні наслідки агоністичної моделі для розуміння природи філософії; здійснити порівняльний аналіз агоністичної моделі з іншими концепціями філософської комунікації; окреслити її соціально-політичний вимір та сформулювати висновки щодо агоністичного типу здійснення філософії як внутрішньої умови її можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика агону має тривалу й багатовимірну історію осмислення у філософії, культурології

та соціальній теорії. Уже в класичних дослідженнях античності агон розглядався як фундаментальний принцип організації грецького соціального та символічного простору. У цьому контексті агон охоплював не лише спортивні змагання, а й судові процеси, поетичні конкурси, політичні дебати та філософські диспути.

Вагомий внесок у розуміння агону зробив Йоган Гейзінга, який у праці «Homo Ludens» трактував змагальність як універсальний культуротворчий механізм. Фрідріх Ніцше надає агону більш радикального значення, розглядаючи його як джерело творчої напруги та життєствердної сили грецької культури. У політичній філософії XX століття поняття агону набуває нового значення. Ханна Арендт пов'язує політику з публічним простором дії та мовлення, де множинність суб'єктів не усувається, а зберігається.

Генеалогія філософського знання в контексті античного полісу є предметом детальних розвідок у межах європейської інтелектуальної традиції. Жан-П'єр Вернан у праці «Походження давньогрецької думки» довів, що раціоналізація мислення прямо корелює з десакралізацією влади та появою агори. Корнеліус Касторіадіс наголошував на філософії як проекті автономії, що виникає одночасно з демократією. Сучасний мислитель Джорджо Агамбен розвиває дельозівську лінію «дружби» як онтологічної категорії співбуття. Марсель Енаф доповнив цей аналіз антропологічним виміром, показуючи, як матеріальна культура (реформа гоплітів) трансформувалася в інтелектуальну (простір дискусій).

На цьому тлі філософська спадщина Дельоза та Гваттарі презентує оригінальний синтез історико-філософського, онтологічного та методологічного підходів до вивчення агону. В українському науковому просторі ця проблематика залишається недостатньо осмисленою: попри сталий інтерес до творчості згаданих мислителів, агоністичний вимір їхнього доробку здебільшого опиняється поза увагою дослідників. Саме на усунення цієї інтелектуальної лакуни спрямована пропонована стаття.

Виклад основного матеріалу. За Дельозом, принципово ненасильницький спосіб врегулювання конфліктів виник у давніх греків завдяки їхньому світосприйняттю: космічний і соціальний простір вони уявляли у формі кола. Фігура кола замінює інший образ – піраміду, щаблі якої символізували вертикальний розвиток і послідовність поколінь. Центр кола стає місцем спільної зустрічі, де всі елементи рівновіддалені та симетричні. Дельоз зазначає, що саме в образі центру кола можна досягнути сутності Греції. «Незалежно від питання, – пише французький філософ, – суперники виходять вперед і проголошують: це я! це я! Це не війна, це змагання» [5].

У цьому контексті Енаф вказує на те, що грецький поліс почався з реформи гоплітів, яка встановила рівність воїнів через визначення нейтрального місця в центрі – μέσον (meson). Концептуально поняття «месон» охоплює перехід від приватної влади вождя до публічного простору громади. Як зазначає Енаф: «Так сформувався публічний простір, який був також простором дискусій. Місце магічного та дієвого слова, яке здійснює те, що промовляє, заступило діалогічне слово, яке є предметом суперечок; місце “божого суду” – дослідження та необхідність доказу. Замість авторитетної промови постав обмін аргументами. Слово втратило свій статус повноцінної субстанції, дієвої сили. Воно відокремилось від своїх наслідків, стало автономним як форма та інструмент. Істина-αλήθεια, яку промовляють священні вуста, тепер протистояла δόξα, яка є насамперед знанням відповідно до наявної ситуації, доступної кожному» [1, с. 17].

Цей центр (meson) не належить жодному з претендентів і не містить істини як готового змісту. Енаф показує, що поява такого публічного центру пов'язана з переходом від сакрального слова до діалогічного обміну аргументами. У цьому просторі істина перестає бути одкровенням і стає результатом спільного випробування. Центр кола є радше вільним місцем, відкритим для постійного переосмислення.

Дельоз і Гваттарі наголошують, що у межах полісів взаємини заохочувалися через суперництво «вільних людей, атлетизм, сформульований у загальному принципі – агон» [7, р. 4]. Однак критично важливо розрізняти πόλεμος (polemos) та ἄγων (agon). Оскільки вони позначають різні аспекти розуміння природи суперництва. Саме на це вказував Дельоз, коли застерігав від отождолення полеміки з агоністичними взаєминами, підкреслюючи, що останні не пов'язані з війною чи знищенням [5].

Полемос означає «битва, війна» [10, р. 1432; 14, р. 932]. Це слово маркує конфлікт у його найбільш руйнівній формі, часто із застосуванням насильства та ворожості [3, р. 1218–1219]. Слово «πόλεμος» використовується у сполученнях, таких як «πολεμ-άρχος» (воєначальник) [13, р. 902] або «πόλεμο-φθόρος» (руйнування внаслідок війни) [8, р. 1152]. Дії, пов'язані з πόλεμος, включають «πολεμ-έω» (битися) [2, р. 370], «πολεμ-ίζω» (брати участь у бійці) [4, р. 335], а також «πολεμ-όροι» (ставати ворогами) [3, р. 1219]. У такий спосіб полемос означає війну, насильницьке зіткнення, спрямоване на знищення супротивника. Він руйнує спільний простір і не залишає можливості для спільної істини.

Агон, навпаки, походить від ἄγω (вести, спрямовувати) [4, р. 5; 8, р. 14] і спочатку означав

«місце зібрання для ігор» [3, р. 18; 12, р. 8]. Агон окреслює регламентоване суперництво: змагання за приз у спортивних іграх [12, 9], суперництво на сцені (для актора чи поета) [8, р. 16], публічні виступи та дебати [10, р. 18], судові розгляди [11, р. 13] тощо.

Отже, агон позначає унормоване змагання, яке відбувається у межах спільних правил і публічного простору. Він передбачає визнання суперника як рівного учасника. Саме тому Дельоз наполягає, що агоністичні взаємини не можна ототожнювати з полемікою: полеміка знищує те, що агон намагається зберегти – спільний простір мислення. Для Дельоза та Ґваттарі це розрізнення є методологічним критерієм: філософія можлива там, де суперництво набуває форми агону – ненасильницького змагання за «центр» (істину), а не полемосу (знищення опонента).

Центральним для французьких філософів є платонівський принцип «ἀμφιβήτης» (amphibetesis), який позначає діалектику суперників чи претендентів. Але платонівська діалектика є не діалектикою протиріччя чи протилежності, а процедурою відбору претензій. Дельоз зазначає: «Сутність поділу полягає не в ширині – в поділі роду на види, а в глибині – у виборі роду. Його призначення – розглянути претензії (претендентів) і відрізнити справжнього претендента від фальшивого» [6, р. 254]. Йдеться не про зіставлення протилежних тез, а про розрізнення справжніх і хибних претендентів на істину. Філософія у цьому сенсі постає як поле агону, де істина не задається наперед, а формується у процесі змагання.

Тут виникає фігура Софіста. У дельозівській інтерпретації софіст – це не просто той, хто помиляється, а симулякр [6, р. 256]. Софіст імітує філософа, але він зраджує дух агону, намагаючись перетворити його на полемос – використовуючи переконливу риторику, він маніпулює суспільною свідомістю для досягнення влади та особистої вигоди – захопленню центру кола. Амфісбетесіс – це змагання, що працює як фільтр, що очищує філософію від симулякрів.

Філософ, натомість, це «друг мудрості», але він не єдиний, хто на неї претендує. Як тільки з'являється претензія, до гри вступає суперник. У цьому просторі філософ не є носієм завершеної мудрості, а виступає як її претендент. Претензія на мудрість неминуче передбачає наявність інших претендентів, а отже – ситуацію суперництва. Цей момент принципово відрізняє філософа від софіста. Софіст, у платонівській та аристотелівській традиції, володіє технікою переконання та пропонує рецепти успіху. Філософ же, навпаки, не має готового знання, але перебуває у постійному русі до нього. Саме ця незавер-

шеність робить філософію відкритою до агоністичного суперництва.

Інакше кажучи, агон – це змагання філософів, які виявляють обопільну прихильність, це конкуренція вільних людей, друзів мудрості, які люблять мудрість і рівноправно претендують на неї. У такий спосіб у філософській дружбі поєднується прагнення до мудрості й дух змагання. Втім, це не лише історична риса античного мислення, а й методологічний критерій утвердження філософії: вона можлива там, де суперництво набуває ненасильницької форми та стає способом співбуття рівних претендентів на істину. Звідси випливає, що філософи, як друзі мудрості, є не ворогами, а радше претендентами та суперниками. Щодо цього Дельоз і Ґваттарі зазначають: «дружба покликана примирити цілісність сутнісного та суперництво претендентів» [7, р. 4].

Дружба виступає ключовою умовою такого співбуття. У знаменитому інтерв'ю «Алфавіт Дельоза», записаному Клер Парне, мислитель розкриває категорію «Fidelity» (вірність) у контексті дружби [9]. Для Дельоза дружба – це не психологічна симпатія. Категорія «Fidelity» означає вірність спільній справі мислення, а не особисту лояльність. Друзі – це «претенденти», об'єднані навколо дискурсу, а не навколо догми чи авторитету. Вірність тут – це вірність спільному концепту чи події мислення.

Даний мотив особливо яскраво звучить у діалозі з Парне. Позаяк категорія «дружби» розкривається не лише через відповіді Дельоза, а й через принципово важливі репліки самої інтерв'юєрки. Показовим у цьому сенсі є момент, коли саме Парне формулює фундаментальну тезу агоністичного розуміння філософії: «Перш за все, вам не обіцяють мудрості... ви лише претендуєте на мудрість» [9]. Цей акцент є принциповим, оскільки він чітко фіксує статус філософа, який не отримує мудрість як готову обіцянку чи володіння, а лише претендує на неї, залишаючись у постійному русі змагання. Це означає, що філософська комунікація – це не пошук компромісу, а спільна «варта» біля центру кола. Друзі об'єднуються не для того, щоб погоджуватися, а щоб підтримувати агоністичний простір, де можливе народження концепту.

Зрештою, Дельоз висновує, що філософи: «Це не мудреці, що відповідають образу піраміди, а друзі мудрості, які відповідають образу кола» [5]. Себто, філософія з'являється на кшталт завязаного змагання, ніж ворожого конфлікту. Діалектика суперництва, на противагу війні чи полеміці, є основою для продуктивного філософського обміну ідей. Це змагання не передбачає насильства, а є результатом бажання претендувати на мудрість за умов рівності та взаємної поваги

поміж його учасниками. Тож і умова утвердження філософії може бути сформульована як її агоністичний тип: філософія стверджується не як монополія на істину, а як спільне змагання за неї, що створює простір для критичності та етичності мислення.

У висновку дослідження агоністичного характеру філософії варто підкреслити, що саме Дельоз та Гваттарі найпослідовніше розкрили цей вимір як конститутивну рису філософської практики. За їхньою інтерпретацією, філософія виникає не в ієрархічній структурі мудреців чи монополюваному володінні істиною, а в агоністичному колі друзів-суперників, які рівноправно претендують на мудрість у ненасильницькому змаганні.

Філософія як агоністична практика формує особливий тип мислення – критично-діалогічний, у якому готовність претендувати на істину поєднується з визнанням права іншого на аналогічну претензію. Агон забезпечує напружену рівновагу між змагальністю та спільністю, без якої філософія втрачає автономію.

Процес агоністичного суперництва передбачає: відкритість до аргументів інших; пошук істини через діалог і перевірку позицій; визнання суперника як рівного претендента; ненасильницьке формування соціального і символічного простору. У межах такого підходу критичність і етичність мислення стають органічною частиною філософської практики.

Агон, як його осмислюють Дельоз і Гваттарі, не лише пояснює історичне виникнення філософії в грецькому полісі, а й слугує нормативним критерієм її сучасного існування: філософія зберігає свою життєздатність і автономію саме там, де суперництво залишається продуктивним і етичним змаганням рівних, а не переходить у полеміку чи ворожнечу. Інтерпретація філософії як агоністичної практики дозволяє по-новому осмислити її соціальний та моральний вимір: філософія постає не як система готових відповідей, а як спільна справа мислення, яка реалізується у змаганні без насильства, у вірності проблемі та здатності витримувати напругу незавершеності.

Саме ця напруга становить живе ядро філософського мислення, в якому синтезуються критичність, етичність та соціальна відповідальність за збереження простору істини.

Література

1. Енаф М. Ціна істини: дар, гроші, філософія / пер. з фр. Олексія Панича. Київ : Дух і літера, 2019. 512 с.
2. Abbott-Smith G. Manual Greek lexicon of the New Testament. London : Bloomsbury Publishing, 1999. 530 p.
3. Beekes R. S. P., van Beek L. (eds.) Etymological dictionary of Greek. Leiden : Brill, 2010. 1808 p.

4. Cunliffe R. J. A lexicon of the Homeric dialect: Expanded edition. Norman : University of Oklahoma Press, 2012. 512 p.

5. Deleuze G. Foucault: Lecture 22, 6 May 1986. (Version 2.0) / trans. by M. McMahon ; ed. by D. W. Smith, C. J. Stivale. The Deleuze Seminars. Purdue University Research Repository. URL: <https://deleuze.cla.purdue.edu/lecture/lecture-22/>

6. Deleuze G. The Logic of Sense / trans. by M. Lester, C. Stivale ; ed. by C. V. Boundas. New York : Columbia University Press, 1990. 393 p.

7. Deleuze G., Guattari F. What is philosophy? / trans. by H. Tomlinson, G. Burchell. New York : Columbia University Press, 1994. 253 p.

8. Diggle J. et al. (eds.) The Cambridge Greek lexicon. Cambridge : Cambridge University Press, 2021. 1570 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.1017/9781139050043>

9. "F as Fidelity" in "Gilles Deleuze, From A to Z, Part-1, 15 December 1988" / trans. by C. J. Stivale ; ed. by C. Parnet, C. J. Stivale, D. W. Smith. Purdue University Research Repository. URL: <https://purr.purdue.edu/publications/4589/1>

10. Jones H. S., McKenzie R. A Greek-English lexicon / ed. by H. G. Liddell et al. Oxford : Clarendon Press, 1996. 1705 p.

11. Paul H. The Oxford companion to classical literature. [S. l.] : Creative Media Partners, LLC, 2018. 468 p.

12. Slater W. J. (ed.) Lexicon to Pindar. Berlin : De Gruyter, 1969. 577 p.

13. Sophocles E. A. Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods. Hildesheim : Olms, 2005. 1188 p.

14. Woodhouse S. C. English-Greek dictionary: A vocabulary of the attic language. London : Taylor & Francis Group, 2020. 1040 p.

Анотація

Омельчук І. В., Готич М. І. Агон і філософія: реконструкція концепції Жюльєн Дельоза та Фелікса Гваттарі. – Стаття.

Стаття присвячена комплексному дослідженню агоністичної природи філософського дискурсу в інтерпретації Жюльєн Дельоза та Фелікса Гваттарі. У роботі здійснюється історико-філософська реконструкція становлення філософії як особливої інтелектуальної практики, що виникає в просторі давньогрецького полісу. Вихідним положенням дослідження є теза про те, що філософія від моменту свого виникнення постає не лише як форма теоретичного пізнання, а як специфічна форма публічної комунікації, що передбачала суперництво, дискусію та випробування аргументів.

Особливу увагу приділено розмежуванню понять «полюмос» (πόλεμος) і «агон» (ἀγών), яке в інтерпретації Дельоза та Гваттарі набуває принципового методологічного значення. Доведено, що агон означає регламентоване, публічне та симетричне суперництво рівних учасників, тоді як полюмос репрезентує руйнівну форму конфлікту, спрямовану на знищення опонента і ліквідацію спільного простору істини. У цьому зв'язку філософія постає як агоністична практика, що протистоїть як догматичній монополізації знання, так

і полемічний боротьбі за інтелектуальну владу. Платонівський принцип «амфісбетесіс» (ἀμφισβήτησις) трактується французькими філософами як процес відбору претензій, що дозволяє відрізнити справжнього претендента на мудрість від фальшивого.

Проаналізовано роль фігури софіста як симулякра, що підмінює агон на полемос, а також розкрито значення категорії «дружби» як етичної умови філософського суперництва. У роботі підкреслено, що філософська «дружба» в розумінні Дельоза і Гваттарі ґрунтується на категорії «вірності» (fidelity), що означає не особисту лояльність, а відданість спільній справі мислення, підтримку агоністичного простору, де можливе народження концепту. Зроблено висновок, що агоністичний тип філософії є не лише історичною характеристикою античної культури, а нормативною моделлю сучасного філософського мислення, яка забезпечує критичність, відкритість і етичність інтелектуальної комунікації.

Ключові слова: філософія, агон, полемос, Дельоз, Гваттарі, дружба, софіст.

Summary

Omelchuk I. V., Hotych M. I. Agon and philosophy: reconstruction of the concept of Gilles Deleuze and Félix Guattari. – Article.

The article is devoted to a comprehensive study of the agonistic nature of philosophical discourse in the interpretation of Gilles Deleuze and Félix Guattari. The work carries out a historical-philosophical reconstruction of the emergence of philosophy as a distinctive intellectual practice originating in the space of the ancient Greek polis. The starting point of the study is the thesis that philosophy, from the moment of its inception, appears not only as a form of theoretical cognition but as a specific mode of public communication that presupposes rivalry, discussion, and the testing of arguments.

Particular attention is paid to the distinction between the concepts of “polemos” (πόλεμος) and “agon” (ἀγών), which, in the interpretation of Deleuze and Guattari, acquires fundamental methodological significance. It is demonstrated that agon denotes a regulated, public, and symmetrical rivalry among equal participants, whereas polemos represents a destructive form of conflict aimed at annihilating the opponent and eliminating the shared space of truth. In this regard, philosophy emerges as an agonistic practice that opposes both dogmatic monopolization of knowledge and polemical struggle for intellectual power. The Platonic principle of “amphisbetesis” (ἀμφισβήτησις) is interpreted by the French philosophers as a process of selecting claims, allowing the distinction between the genuine claimant to wisdom and the false one.

The article analyzes the role of the sophist figure as a simulacrum that substitutes agon with polemos, and also reveals the significance of the category of “friendship” as an ethical condition of philosophical rivalry. It is emphasized that philosophical “friendship,” in the understanding of Deleuze and Guattari, is based on the category of “fidelity,” which signifies not personal loyalty but devotion to the common cause of thinking and the maintenance of an agonistic space where the birth of a concept becomes possible. The conclusion is drawn that the agonistic type of philosophy is not merely a historical characteristic of ancient culture but a normative model for contemporary philosophical thinking, ensuring criticality, openness, and ethicality in intellectual communication.

Key words: philosophy, agon, polemos, Deleuze, Guattari, friendship, sophist.

Дата надходження статті: 25.10.2025

Дата прийняття статті: 11.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025